

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Шелестова Л.В.

доктор пед. наук, ст. наук. співробітник,
пров. наук. співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України

Людина як об'єкт пізнання є центром уваги різних наук – філософії, психології, педагогіки тощо. Вона пов'язана зі світом системою зв'язків, які конкретизуються через поняття «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Найбільш загальним поняттям є «людина» - біосоціальна істота, якій притаманні свідомість, мова, вищі психічні функції. Поняття «індивід» позначає конкретну людину, носія загальних спадкових якостей роду *Homo sapiens*.

Поняття «індивідуальність» позначає сукупність унікальних характеристик, які відрізняють одну людину від іншої, характеризують її неповторність. Індивідуальність може бути виявлена у фізичному вигляді, поведінці, способі міркування, схильностях, інтересах, цінностях та інших аспектах життя. Індивідуальність визнається як одна з основних складових людської особистості. Вона формується під впливом різноманітних факторів, таких як генетичні чинники, середовище, культурні традиції, освіта тощо. Індивідуальність не є статичним явищем, вона може змінюватися протягом життя людини.

Поняття «особистість» розкриває соціально-психологічну сутність людини, яка формується в результаті засвоєння індивідом суспільних форм свідомості й поведінки, суспільно-історичного досвіду людства. Становлення особистості відбувається під впливом суспільства: у процесі виховання, навчання, спілкування, спільної діяльності [5, с. 42]. «Особистість» є інтегральним поняттям, яке характеризує людину як об'єкта й суб'єкта біосоціальних відносин і об'єднує в ньому загальнолюдське, соціально специфічне та індивідуально-неповторне. Її змістовними (ключовими) ознаками є: цілісність, унікальність, активність, відкритість, саморозвиток і саморегуляція (С. Максименко, 2016) [1]. Утверджуючи свою індивідуальність і неповторність у цій взаємодії, виявляючи активність, особистість намагається реалізувати себе у професійній діяльності та соціальних відносинах [5, с. 43].

Досліджуючи становлення індивідуальності в контексті вікової періодизації, психологи зауважують, що вікові особливості взаємопов'язані з індивідуальними, статевими, типологічними [3]. На ранніх етапах онтогенезу можливість виокремити власне віковий аспект розвитку простежується досить чітко. На подальших етапах розвитку (підлітковий та особливо юнацький вік) вікові особливості детермінуються індивідуальними та типологічними особливостями, надбаними досвідом особистості, умовами сімейного виховання, навчання, соціальною ситуацією розвитку, тобто «вікові особливості існують у формі індивідуальних варіантів розвитку» (Д. Б. Ельконін).

Існує тісний взаємозв'язок між процесами індивідуалізації та соціалізації. З одного боку, особистість включається у суспільні взаємини, розширює та поглиблює контакти з різними людьми та сферами буття, вона оволодіває суспільним досвідом, привласнює його – тобто, відбувається соціалізація особистості. З іншого – залучаючись до різних сфер життя суспільства, особистість набуває все більшої самостійності та автономності, вона формує власний унікальний стиль життя та власний внутрішній світ – тобто, відбувається індивідуалізація особистості [3].

Однією зі складних у психології є проблема методів дослідження індивідуальності. На думку Папучі М. В. та Шиловой Г. П., це неможливо здійснити за допомогою зрізів, бесіди чи експериментально-генетичного методу. Необхідне систематичне і детальне вивчення одних і тих же самих дітей протягом певного вікового періоду та фіксація їхньої поведінки, діяльності і взаємин з іншими людьми.

Значну увагу питанням методів дослідження індивідуальності приділив Г. Олпорт, який звернув увагу на існуючу в цій царині дилему. Наука прагне до універсальності та пошуку закономірностей, тому дослідники орієнтуються на пошук загальних підходів до розвитку об'єктів і розглядають їхню поведінку як прояв загальних законів. Тобто, у цій ситуації йдеться про номотетичний підхід. Ідіографічний підхід орієнтує дослідника на опис унікальних, одиничних об'єктів, неповторних подій і процесів. Г. Олпорт наголошує, що особистість є універсальним явищем, яке виявляється тільки в індивідуальних формах. Тому наука має вивчати її, але не може робити це коректно, поки не звернеться до індивідуального характеру формування структурних патернів. Тому дослідники психології особистості, зокрема її індивідуальності, балансують між цими двома полюсами, поєднуючи номотетичний та ідіографічний підходи. Вони, не заперечуючи індивідуальність, здійснюють пошук загальних закономірностей як основи для використання певних методів, технологій, принципів [2, С. 6].

Існує декілька підходів щодо розуміння індивідуальності [3]:

1. Індивідуальність є найвищим рівнем розвитку особистості; унікальна і неповторна конфігурація особистісних структур. Вихідним пунктом в розгляді сформованої індивідуальності є більш-менш зріла особистість, тобто людина яка інтегрована в суспільство, є повноцінним суб'єктом діяльності, володіє сформованим інтелектом. Індивідуальність об'єднує і упорядковує всі складові людського життя; визначає особливий власний світ існування людини. З її появою будь-який елемент внутрішнього світу несе на собі відбитки загально-інтегрованого індивідуального Я. Відбитки накладаються на елементи зовнішнього світу. Виникає дійсна цілісність і єдність людського існування.

2. Індивідуальність є одиничність, неповторне поєднання загальних особистісних рис – різних за ступенем вираження, але притаманним усім людям. Опис індивідуальності з цієї точки зору – це визначення вектору потенційних патологічних змін особистості. У проміжку між нормою і патологією яскраво виражені індивідуальні особливості можуть приводити до нестандартного сприймання і розуміння оточуючого світу, до нестандартних, нетривіальних

способів діяльності, які залежно від результату можуть оцінюватися як творчість чи як дезадаптація.

3. Індивідуальність – доповнення до загальних особистісних рис, які характерні для популяції і виражають загальні тенденції її розвитку, такими, які виявляються у окремої конкретної людини, генетично пов'язані з конкретними незакономірними, випадковими обставинами її розвитку. У цьому випадку індивідуальні риси є чимось другорядним, несуттєвим, маловажливим з точки зору розуміння загальних законів розвитку особистості і суттєвим лише з точки зору психологічної практики роботи з цією конкретною людиною.

Показниками індивідуальності є:

- *цілісність* (всі прояви людини, психологічні процеси, образи, поведінкові акти мають неповторний відбиток всієї особистості; тобто цілісність охоплює усі складники життя людини);

- *унікальність* (виявляється на рівнях психічної організації людини, починаючи із візерунку шкіри на пальцях до неповторної поведінки і діяльності, побудови неповторного життєвого шляху у мікро- та макросередовищі);

- *гетерогенність* (нерівномірність розвитку має часовий характер і якісний вимір, оскільки різні психологічні структури кожної особистості дозрівають у різний час і різною мірою);

- *активність* (поведінка, яка іде від людини, ініціюється нею, осмислена, усвідомлена, рефлексивна; часто всупереч стимулу чи потребі, часто ні – як реалізація тих видів активності, які відповідають спрямованості особистості (домінуючим, провідним потребам, мотивам, інтересам); від активності залежать рівень і міра включеності особистості в різних видах діяльності, особистісний смисл цієї діяльності для людини, глибина особистісних змін) [3].

Індивідуальність виникає, формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та груповій взаємодії [3].

Індивідуальність виявляється на етапі постановки мети діяльності як бажаного й усвідомленого образу майбутнього результату. У кожної людини мета специфічна і своєрідна; вона може бути власною і заданою ззовні, що може позначатись на мотивації діяльності, а відповідно - на її результатах та на розвиткові індивідуальності загалом.

Сенс діяльності у кожної людини різний, оскільки залежить від мотивів цієї діяльності; вони можуть бути внутрішніми та зовнішніми, усвідомленими та неусвідомленими. Мотиви визначають роль певної діяльності в житті кожного індивіда.

Кожна людина ініціює та здійснює різні види власної активності, є творцем власної життєвої історії. Тобто, суб'єктність діяльності людини також є виявом її індивідуальності. Успішність діяльності людини, легкість та швидкість оволодіння нею, індивідуальний характер здійснення діяльності залежить від її здібностей. Система способів виконання діяльності, які обумовлені індивідуальними особливостями людини, складає індивідуальний стиль її діяльності. Як різновид індивідуального стилю діяльності говорять про когнітивний стиль – індивідуальні відмінності у пізнавальній діяльності.

Індивідуальність виявляється й у творчості людини на рівні мети, способу діяльності, отриманого продукту діяльності, який може мати об'єктивну або суб'єктивну новизну.

Проблема індивідуальності є важливою в контексті індивідуального підходу до учнів у процесі навчання. Існує спрощене бачення цього процесу як індивідуалізованої, сам на сам, взаємодії педагога з учнем. З огляду на об'єктивні обставини та специфіку організації освітнього процесу, така взаємодія не є можливою у сучасній школі, більше того, на думку Папучі М. В. не гарантує саме бо собі досягнення головної мети школи – формування розвиненої, індивідуально-неповторної самобутньої особистості. Неможливий індивідуальний підхід якщо він тлумачиться як процес врахування окремих психологічних особливостей людини. Не вирішується він і збільшенням кількості цих окремих особливостей. Вчений переконаний, що необхідний пошук системоутворюючих «одиниць», які стануть предметом педагогічного впливу.

Папуча М. В. наголошує: «термін „врахування” відображає теоретичну позицію, яка суперечить сутності розвиваючого навчання, уявленню цілісності особистості в її розвитку. Як відомо, центральна теза розвиваючого навчання полягає в тому, що навчання має йти попереду розвитку, просуваючи його далі і викликаючи в ньому новоутворення. Якщо навчання лише враховує специфіку психічних структур, які склалися на даний момент, воно гальмує і руйнує розвиток. Отже, відповідно теорії розвиваючого навчання, необхідно принципово змінити позицію і виходити з того, що сутність індивідуального підходу полягає не у врахуванні, а у розвитку індивідуальних особливостей учнів» [5].

З огляду на це, виникає запитання стосовно того, що саме потрібно розвивати. Якщо йдеться про розвиток розумових здібностей та навчальних умінь, то в цій ситуації не враховується цілісність і системна природа особистості. З одного боку, у психології встановлено, що індивідуальність особистості є тією цілісністю, яка опосередковує існування і розвиток усіх її психічних структур. З іншого – оптимізація будь-якої діяльності, зокрема й навчання, є найбільш успішною за умов розуміння суб'єкта активності як індивідуальності [5].

Таким чином, дослідження індивідуальності є актуальною науковою проблемою на методологічному, теоретичному, практичному рівнях. Вирішення цієї проблеми може бути ефективним тоді, коли дослідники будуть враховувати усю багатогранність цього феномену, різноманітність індивідуальних особливостей людини, від яких залежить її діяльність.

Список літератури

1. Максименко С. Д. Поняття особистості у психології. Психологія і особистість. 2016. № 1. С. 11-17.
2. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. М., 2002.
3. Папуча М. В., Шилова Г. П. Індивідуальність як проблема загальної психології : навчальний посібник. Ніжин, 2015. 99 с.

5. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин, 2008. С.150–156.

6. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. Київ, 2019. 254 с.

7. Шелестова Л. В. *Індивідуалізація навчання: аналіз трактовок понять*. The XXVI International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», July 05 – 08, 2022 International Science Group, с. Helsinki, Finland, С. 268-271.

8. Шелестова Л. В. *Індивідуалізація навчання як пріоритетний напрямок модернізації сучасної освіти*. The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problems in science», May 17 – 20, 2022 International Science Group, с. Vancouver, Canada, С. 585-588.

9. Шелестова Л. В. *Становлення індивідуальності учня в умовах змішаного навчання*. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2021 рік. С. 34-35.